

A black and white close-up portrait of a man with dark, wavy hair, wearing thick, dark-rimmed glasses. He is looking slightly to the left of the camera with a thoughtful expression. His right hand is raised to his mouth, with his fingers resting against his lips. He is wearing a dark, patterned jacket over a light-colored collared shirt and a dark, patterned tie. The background is out of focus, showing vertical lines.

NIZAMI CƏFƏROV

ANAR

AZƏRBAYCANDA ATATÜRK MƏRKƏZİ

NİZAMİ CƏFƏROV

ANAR

*YAZIÇI, MÜTƏFƏKKİR-ALİM,
İCTİMAİ XADİM*

Bakı. AzAtaM.2004

Elmi redaktoru: Pərvin Məmmədova

*Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi
Dil, ədəbiyyat və mədəniyyət
şöbəsinin müdiri*

*Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan MEA-
nın müxbir üzvü, professor Nizami Cəfərovun
bu kitabı Azərbaycanın, ümumən türk dünyası-
nın görkəmli yazıçısı, mütəfəkkir-
alimi və ictimai xadimi Anarın çoxmiqyaslı
yaratıcılığı, məhsuldar və çoxistiqamətli
fəaliyyətindən danışıq.*

C. N. Cəfərov, 2004.

Azərbaycan, ümumən türk ictimai-
mədəni mühiti ən azı üç Anar tanıyır: onlardan bi-
rincisi yazıçı Anardır, ikincisi mütəfəkkir-
alim, üçüncüsü isə ictimai xadim Anardır... Və bu üç
professional fəaliyyətin əsasında dayanan, on-
ların hər birinə mənəvi- ruhi enerji verən bir
Anar da var: bu, ziyalı- intellektual Anardır!..

Anarın böyük bir yaradıcı şəxsiyyət ola-
raq mənəviyyəti, dünyagörüşü türk- Azər-
baycan varlığının hadisəsidir. Həyat vaxtaşırı
olaraq böyük səxavət göstərib bu cür şəxsiy-
yətləri yetirir ki, mənsub olduğu xalq (ümumən
dünya!) öz tarixi təkamül harmoniyasını itirmə-
sin...

* *
*

Anarın çoxmiqyaslı yaratıcılığında,
məhsuldar və çoxistiqamətli fəaliyyətində, heç
şübhəsiz, birinci növbədə yazıçılığı diqqəti
cəlb edir. Allah ona bu sahədə, hətta rəqiblə-
rinin belə etiraf etdikləri kimi, çox böyük iste-
dad, arayıb-axtarmaq (və axtardığını tapmaq)
qabiliyyətini vermişdir. Anar Azərbaycan ədə-

biyyatında o qədər də zəngin tarixi olmayan nəsrin, demək olar ki, bütün poetexnoloji sahələrində, janrlarında kifayət qədər məhsuldar işləmiş, milli estetik təfəkkürün olduqca uğurlu əsərlərini yaratmışdır.

O, müasir Azərbaycan poeziyasının (və ədəbi-ictimai fikrinin) əsaslarını yaradanlardan olan iki böyük şairin – Rəsul Rza ilə Nigar Rəfibəylinin övladıdır. Lakin Anar yaradıcılığının həm fakturasına, həm də potensialına görə, bir neçə min illik türk- Azərbaycan milli ictimai-bədii təfəkkürünün varisi kimi də bilavasitə təqdim (və təqdir) oluna bilər ki, bu baxımdan o həm qədim türk mifologiyasının, eposunun və Dədə Qorqudun, həm Nizami Gəncəvi, Füzuli və Vaqifin, həm də Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyli və Səməd Vurğunun mənəvi övladıdır.

Anar ilk əsərlərini 50- ci illərin sonlarında yazmışdır, lakin bədii təfəkkürünün tipologiyası etibarilə 60- cılardan hesab olunur. 60- cılar Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində, artıq ümumən etiraf olunduğu kimi, həqiqətən əsaslı iş görmüş, yalnız ədəbi- bədii fikrin deyil, bütövlükdə milli ictimai təfəkkürün yeni-

ləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişlər. Onların (60- cıların) «inqilabı» heç də ayrı-ayrı orjinal düşüncəli, yaxud mövqeli yaradıcı şəxsiyyətlərin subyektiv yaşantılarının ideya «şiltəqlığı»nin nəticəsi kimi izah oluna bilməz, - həmin illərdə (60- cı illərdə) Azərbaycan cəmiyyətinin də daxil olduğu «möhtəşəm» sovet cəmiyyətinin özündə (həmin cəmiyyəti xüsusi təzyiqlə təşkil etmiş «məğlubedilməz» ideologiyada) genişmiqyaslı təbəddülatlar başlamışdı: bir tərəfdən, normal insan, normal cəmiyyət süni yaradılmış «sovet insanı», «sovet cəmiyyəti» olaraq yaşamağa dözmür, daxildən müqavimət göstərirdi, digər tərəfdən, dünya ictimai-ideoloji prosesi dünyadan təcrid olunmuş sovet üsul-idarəsinə çoxtərəfli təzyiqini gücləndirirdi.

60- cıların ideya-estetik hərəkəti sovet cəmiyyətinin (və insanının) daxilindən kükrəyən, normal, humanist düşüncənin münsifliyinə əsaslanan bir hərəkət idi... Anar elə ilk hekayələrindən başlayaraq Azərbaycanda həmin hərəkətin önündə gedirdi.

50- ci illərin sonu 60- cı illərdə Anarı məşhurlaşdıran, 60- cıların ön sıralarına çıxaran hansı əsərlər idi?

... «Asılıqanda işləyən qadının söhbəti», «Qaragilə», «Keçən ilin son gecəsi», «O gecənin səhəri», «Gürcü familiyası», «Mən, sən, o və telefon», «Yaxşı padşahın nağılı» və s. hekayələr; müasir Azərbaycan ədəbiyyatında unikal hadisə olan «Molla Nəsrəddin- 66» satirik hekayələr silsiləsi, «Dantenin yubileyi» povesti, «Ağ liman» romanı, «Keçən ilin son gecəsi», «Adamın adamı», «Qaravəlli» dramları, ciddi ideya- estetik problemlər qaldıran «Anlamaq dərdi» esse- traktatı, «Qobustandan «Qobustan»a» məqaləsi və qeyri- adi «Qobustan» toplusu...

Həmin əsərlərin əsas qəhrəmanı «anlamaq dərdi»nə mübtəla olmuş insandır – o, köhnə stereotiplərlə yaşamaq istəmir, berrəngli şüarlara, alternativsiz düşüncələrə, ideyalara, qrafoman həyat tərzinə qarşısızalmaz (lakin daxili, gizli) bir ehtirasla etiraz edir. Bu etirazın ictimai fonu, demək olar ki, yoxdur, lakin mü- kəmməl psixoloji konteksti var. Ona görə də haqqında söhbət gedən qəhrəman yalnız daxi-

lən azaddır, öz dünyasının «inqilabçı»sıdır, cəmiyyətdə isə ya ikiüzlülük etməlidir, ya da «artıq adam»a çevrilməlidir.

O zaman normativ ədəbiyyatşünaslıq belə bir yanlış təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, guya Anar (eləcə də ümumən 60- cılar) «xırda adamlar»ı ideallaşdırır, xoşbəxt (!) həyatımızın bəzi çətinliklərini, problemlərini subyektiv bir şəkildə qabardır, kölgəli cəhətlər axtarır(lar), halbuki sovet cəmiyyətinin tipologiyasını guya bu cür qəhrəmanlar deyil, kommunizm qurucusu olan İnsan (?), yüksək mənəviyyata malik sovet adamı müəyyən edirmiş... Lakin Anar kommunizm quruculuğunda faktik olaraq iştirak etməyən «xırda adamlar»ı, öz dünyasının «inqilabçı»larını... ideallaşdırmırdı, onlara xüsusi sevgi bəsləməirdi, onları «dünyanın əşrəfi» elan etməkdən də uzaq idi. Sadəcə, insanın insan kimi yaşamasının nisgilini çəkirdi. Harda bir balaca düzlük, səmimiyyət, kiçik bir azadlıq görürdüsə, onun müdafiəsinə qalxırdı. Çünki Anar «anlamaq dərdi»nə öz qəhrəmanlarından daha artıq mübtəla olmuşdu.

60- cı illərin «tufan»ından sonra – 70- 80- ci illərdə Anar nə yazdı?..

... «Dədə Qorqud» kino- dastanı, «Macal», «Əlaqə» povestləri, milli ədəbi- ictimai mühiti silkələyən «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» romanı, «Yaşıl maşın», «Qəm pəncərəsi», «Gecə işıqları», «Şəhərin yay günləri» pyesləri, bir sıra kino əsərləri (xüsusilə iki seriyalı «Dədə Qorqud», «Üzeyir Hacıbəyov. Uzun ömrün akkordları» filmləri), «Sizsiz» sənədli romanı və onlarla elmi, elmi- publisistik məqalələri... «Qobustan» toplusu...

Anarın həmin illərdə yaratdığı əsərlərin qəhrəmanları 60- cı illərdəki qəhrəmanlardan kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə fərqlənirlər – bunun məhz belə olduğunu sübut etmək üçün «Ağ liman»la onun haradasa davamı olan «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»ni müqayisə etmək kifayətdir... «Xırda adamlar» artıq cəmiyyət üçün kölgədə qalmaq istəmirlər, həqiqəti yalnız anlamaqla həyatdakı missiyalarını bitmiş hesab etmirlər, emosiyalarını heç də həmişə gizlətməyə can atmırlar və hətta «inqilabi qüvvə»yə çevrilirlər.

Anar 60- cı illərdən fərqli olaraq 70- 80- ci illərdə Azərbaycan dövlətçiliyi – rəsmi məqam tərəfindən də etiraf olunur ki, bu həm də o

zaman Azərbaycanın ictimai- siyasi, mənəvi həyatında böyük dövlət başçısının – Heydər Əliyevin apardığı global dəyişikliklərin nəticəsi idi. 80- ci illərin sonu 90- cı illərdə Anarın ədəbi- estetik yaradıcılığı artıq ahıl, dünyanın hər üzünü görmüş müdrik bir sənətkarın yaradıcılığıdır. Və müşahidələr göstərir ki, cəmiyyətdə baş verən mürəkkəb ictimai- siyasi, ideoloji- mənəvi, əxlaqi təbəddülatları Anar heyranlıqla izləyib hissə qapılmır, bir sıra yazıçılar kimi bir gecənin içində siyasətçiyə, ideoloqa, inqilabçı demokrata çevrilmir, həmin təbəddülatların ağışunda nazlanmır. Anar zəngin düşüncəsinin kosmosunda, sökülüb dağılan, tikilib- qurulmağa can atan dünyanın (insanın!) «metafizikasını», ideya- estetik mahiyyətini araşdırır.

Haqqında söhbət gedən dövrdə (80- ci illərin sonu 90- cı illərdə) Anar, hər şeydən əvvəl, çox gənc yaşlarında – 50- ci illərin sonlarında yazıb çap etdirə bilmədiyi hekayələrini («Ürəyim ağrıyır», «İztirabın vicdanı» və «Nisbət nəzəriyyəsi») – «sandıq hekayələri»ni çap etdirir. Gərgin günlərimizin həyəcanlarının fəlsəfi- estetik təfsiri olan «Ləyaqət», «Qırmızı limuzin», «Gecəyarı hadisə», «Mütləq görüşərək

– Muhakkak görüşürüz» və s. hekayələr, «Həyatım ağrıyır» esse- romanını, «İlin fəsilləri, yaxud qovluqda nə var», «Həyəcan», son dövr nəsrimizin, bəlkə də, ən gözəl nümunəsi olan «Otel otağı» povestlərini yazır. Bu əsərlərdə Anar müasir dünya ədəbiyyatının son on illərdə daha çox müraciət etdiyi ekzistensializmə gəlib çıxır, ağır, çoxtərəfli psixoloji sarsıntılar keçirən Azərbaycan insanının (və cəmiyyətinin) mürəkkəb taleyindən danışır.

Anar müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, ümumən, mədəniyyəti tarixinə, hər şeydən əvvəl, novator bir sənətkar, ictimai fikir tarixinə novator bir mütəfəkkir kimi daxil olmuşdur – onun sənətkarlığı ilə mütəfəkkirliyi arasında elə bir əlaqə var ki, sənətkarlığını mütəfəkkirliyi, mütəfəkkirliyini isə sənətkarlığı tamamlayır (emosiyanın arxasında düşüncəsi, düşüncəsinin arxasında emosiyası durur). Ona görə də Anar, bizim bəzi kifayət qədər böyük yazıçılarımızdan fərqli olaraq, nə «hissə qapılır», nə də «diplomatiq» edir. «Keçən ilin son gecəsi»ndən (bəlkə də yeni ilin ilk səhərindən!) başlayan özünməxsus yolu ilə yazıçı dərk edilmiş bir inamla gedir... Və mənim dərin inamı-

ma görə bu yol həqiqi Azərbaycan yazıçısının getməli olduğu ən təmiz, ən vicdanlı yollardan biri, bəlkə də, birincisidir. Lakin, nə edək ki, həmin yol bizi daha münasib bir yerə yox, məhz «Otel otağı» na gətirib çıxarır... İnsan sözün həm geniş, həm də dar mənasında öz tarixi məkan «qeydiyyat»ını get- gedə daha sürətlə itirir; iqtisadi, ictimai- siyasi (mənəvi!) qloballaşma, informasiya sistemlərinin ən ucqar həyat tərzlərinə, ən təcrid olunmuş milli mədəniyyətlərə müdaxiləsi, İnsanda özünəməxsus olan hər şeyin – ən intim məqamların belə həmin müdaxilə üçün, demək olar ki, tamamilə açıqlığı yüz illər boyu toxunulmaz olaraq qalmış, hətta müqəddəsləşdirilmiş sistemləri dağıdır. Əvəzində isə, çox az şey verir...

Son illərdə cəmiyyətin, insanın qarşısına çıxan mürəkkəb siyasi- ictimai, mənəvi- əxlaqi, psixoloji- ruhi problemlər dövrümüzün böyük sənətkar- mütəfəkkirində hansı emosiyalar doğurur, onu haraya çəkir?.. mifologiyayamı, dinəmi, fəlsəfəyəmi?.. Mənəvi xaosdan kosmosa gedən məlum yollar çoxdur, ancaq min illərin polemik tarixi hələ onların heç birini yeganə düz yol kimi təsdiq etməmişdir.

Məndə belə bir təsəvvür var ki, Anar deməli məzmununda götürülən cəmiyyətdən çox (və bəlkə də, yalnız) insanın yazıçısıdır. Nəinki hekayə, povest və romanlarında, məqalə, çıxış və esselərində də onun üçün həmişə milli xarakteri, fərdi özünəməxsusluğu, başlıcası isə, sözün geniş mənasında, dünya ilə kontakta girməyə meyli olan həssas İnsan mövcuddur – Anar bu İnsanı (faktik olaraq Azərbaycan insanını) qarşısızalmaz bir maraq, ehtirasla həm tədqiq edir, içindəki gizli sirləri, mübhəm fikirləri, hissləri aşkarlayır, həm də, əgər belə demək mümkündürsə, ona biganə qalmır, yuxarıdan aşağı baxmır, «sən niyə beləsən?.. Niyə öldün, niyə qaldın?..» demir. Çünki Anarda maarifçi despotizmi, tərbiyəçi- müəllim eqoizmi yoxdur, o, mənəvi xaos qarşısına nə mifoloji simvolika, nə ortodoksal sxolastika ilə deyil, hər hansı refleksi izah etməyə (ən azı olduğu kimi göstərməyə) ehtiyac duyan mükəmməl fəlsəfi təfəkkürlə çıxır. Cəmiyyət fəlsəfəsindən insan fəlsəfəsinə (müxtəlif təzahür formalarında) keçidin, elə bilirəm ki, ən professional ifadəsini Azərbaycan ədəbi- ictimai fikrində məhz Anarın yaradıcılığı verir – bu baxımdan o,

nə qədər təmtəraqlı səslənsə də, Azərbaycan ekzistensializminin ən böyük nümayəndəsidir.

Azərbaycan insanını Azərbaycan cəmiyyətinin (ümumən cəmiyyətin!) total ictimai- siyasi psixozundan xilas etmək yazıçının son dövrdə çapdan çıxmış «Otel otağı» kitabı kimi, 60- cı illərdən (yaradıcılığa başlayandan) bəri yazdığı, demək olar ki, bütün əsərlərinin əsas ideyasını təşkil edir.

«Otel otağı» kitabına 90- cı illərdə yazılmış «Qırmızı limuzin», «Vahimə», «Muhakkak görüşürüz- mütləq görüşərik» hekayələri, «Otel otağı», «İlin fəsilləri, yaxud qovluğun içindəkilər», «Nigarançılıq» povestləri daxildir ki, həmin əsərlərin bir kitabda toplanması həm ideya- estetik, həm də metodoloji- poetik baxımdan özünü doğrultmaqla yanaşı, Anarın son dövrdəki yaradıcılıq axtarışları barədə ətraflı təsəvvür verir.

Kitab istər mövzusunə, istərsə də yaradıcılıq metodologiyasına görə nə 60- cı, nə 70- ci, hətta nə də 80- ci illərin deyil, məhz 90- cı illərin (əsrimizin son onilliyinin) hadisələrindən bəhs edən «Qırmızı limuzin», «Vahimə» hekayələri, «Otel otağı» povesti, bilavasi-

tə həmin illərdən bəhs etməyən «İlin fəsilləri, yaxud qovluğun içindəkilər», «Nigarançılıq» povestləri də arxada qoyduğumuz onilliyin emosiyasını, ovqatını əks etdirir.

«Qırmızı limuzin»də yazıcının tədqiqat obyektini ictimai-əxlaqi harmoniyası pozulmuş şəhər (dünya!) və həmin şəhərin (dünyanın) xaosunda itmiş insan (insanlar)dır; o insan (insanlar) ki, vaxtilə «nizamlanmış» həyat yaşayırdılar (bu da bir cür bədbəxtlik idi və Anarın qəhrəmanları bir vaxtlar buna etiraz edirdilər – «Ağ liman»da, «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»ndə və s.), indi isə: «O. da bu şəhərin başqa köhnə sakinləri kimi, öz şəhərlərini elə bil tanıyırdılar, elə bil yadırgamışdılar, elə bil şəhəri tamam başqa bir əhali doldurmuşdu... Əvvəllər idarəsi, ya evi həndəvərində beş-on addım atanda beş-on tanışla rastlaşan O. indii saatlarla küçələri dolaşa bilərdi və tanıdığı bir-cə nəfərlə də qarşılaşmazdı». O. birdən-birə əhatə olunduğu disharmoniyada sövqi-təbii ilə ölüm vahiməsi duyub vahimədən qaçmaq üçün həyat kitabının oxunmuş vərəqlərini çevirir ki, itmiş harmoniyanı bərpa etsin: «...Qolunu kati-bənin boynuna dolamaq istədi, katibə ehmallı-

ca, amma qətiyyətlə geri çəkildi. – Lazım deyil,- dedi. – Heç nəyi qaytarmaq mümkün deyil. Axır vaxtlar səni az xatırlayırdım...»

Ölüm isə qırmızı limuzin şəklində və bütün vahiməsi ilə gəlir.

«Vahimə» hekayəsi qəhrəmanının ölümü isə daha faciəlidir, çünki o, «dünya» ilə özü arasında həmişə diplomatik gedişlərə imkan verən müəyyən məsafə saxlayır: səhhətindən şikayəti yoxdur, indiyəcən zökəm də olmayıb, şəhərin tanınmış psixiatrlarından biridir, ailəsi – arvad - uşağı, məşuqəsi, üç televizoru, iki müxtəlif sistemli videosu (xarici səfərlərə videokamera ilə çıxır), «Volqa»sı..., məlum hadisələrdən sonra Moskvaya köçmüş bir erməni həkimindən aldığı bağ (gərək bunu almayırdı!.. hər şey bundan başladı...). Şəhərin (dünyanın) disharmoniyası «Vahimə» hekayəsinin qəhrəmanının həyat ekologiyasına birbaşa təsir etmək iqtidarında deyil: «Müayinə və müalicə, maddi imkanlar, ailə sakitliyi və sabitliyi, oğlunun gələcək yüksəlişi, bağın açıq havası, bellə ağacların dibini işləməsi, Ofeliyalı şənbələr, dost məclisləri, preferans, nərd, videofilmlər – dəqiq ömür cədvəli Orucu çəpər içinə salıb qo-

ruyurdu və bu çəpərin, bu divarın dalında qaynaşan, çalxalanan, kükrəyən, qan axıdılan, göz yaşlı tökülən dünyanın ona elə bil dəxli yoxdu».

Lakin Oruc həkim «öz xoşumuzla gəlmədiyimiz» bu dünyada öz istədiyi kimi yaşaya bilmir – erməninin bağı ətrafında baş qaldıran münaqişə onun ölümü üçün «bəhanə» olur.

Anar insanın intim dünyası ilə sosial dünyası, necə deyərlər, ictimai fəaliyyəti arasında nə isə bir kontakt, harmoniya axtarır... Çünki belə bir kontakt, ya harmoniya yoxdursa, istər- iəstəmənəz beyin psixozu başlayır və insan irreal dünya ilə real dünya arasında vurnuxur, nə orada, nə burada qərar tuta bilir. «Qırmızı limuzin» hekayəsinin qəhrəmanı kimi «Vahimə» hekayəsinin qəhrəmanı da, nə qədər ayrı adam olursa- olsun, ictimai reallığın hər bir insana vurduğu başgicəlləndirici psixoloji zərbələrə dözə bilmir. Onun («Vahimə»nin qəhrəmanının) düşüncələrini təkzib etmək çətindir: «Ümumən bu son illərin hadisələri hamımızın beyinlərini az və ya çox dərəcədə çaşdırmayıbmı, məhvərindən çıxarmayıbmı?..»

İnsan ancaq intim dünyasına sığınmış, geniş dünyadan təcrid olunub yaşaya bilməz – cə-

miyyətdə baş verən təlatümlər, tökülən qanlar, ictimai psixoz insanın yalnız dünyayla münasibətini deyil, daxili harmoniyasını da pozur... «Otel otağı» povestində olduğu kimi.

Birinci hekayədə qırmızı limuzin, ikinci hekayədə Mərdəkandakı bağ nədirsə, haqqında söhbət gedən povestdə İstanbuldakı otel otağı da odur – hər üç halda mənəvi- ruhi proporsionallığı pozulmuş insanlar özlərindən asılı olmayan təhtəlsüür, sövqi- təbii «istəklə» (və əsaslı bir müqavimət göstərmədən!) ölümün ağışuna atılırlar.

Otel otağı!.. Azərbaycan ədəbiyyatının, mənim fikrimcə, əsrimizin sonlarına doğru gəlib çıxdığı (kəşf etdiyi) ən mükəmməl obrazdır – son əlli il ərzində bizim ədəbi- bədii (ola bilsin ki, hətta ümumən ictimai təfəkkürümüz) bundan daha mükəmməl, daha həyati, daha təsirli bir obraz yaratmamışdır.

Çörəkpulu qazanmaq, oğlunu evləndirmək, qızına cəhiz almaq (cəmiyyətin normativ tələblərinə cavab vermək!) üçün kifayət qədər istedadlı, kifayət qədər namuslu bir Azərbaycan ziyalısı – ali məktəblərdən birinin müəllimi, filologiya elmləri namizədi Türkiyə-

yə- İstanbula işləməyə gedir; yol boyu eşitdiyi zahirən təmtəraqlı, lakin batində hərcayi sözlər, müəyyən anlarda «beş duyumun beşiylə də hiss etdiyi» vətəni Şuşanın taleyi, Behicə xanımın Bakıda verdiyi vədin İstanbulda boşa çıxması, həyatının yüz cür mənasızlıqları, gələcəyə ümidinin qırılması Kərim Əsgəroğlunu içindən məhv edir: «...Nə itim azıb mənim burda – yorğun- arğın, yarıac, pulsuz, hər şeydən bıqıb usanmış, min bir qayğıdan tıx deyincə doymuş, ahıl bir kişi, nə idi belə təzə bir dolanışığın sevdasına uyub gəlmişdi bura?.. Nə vaxtacan özünü aldadacaqdı ki, hələ hər şey qabaqdadır, yaxud heç olmasa irəlidə nə isə, nə isə var? Heç nə yoxdu qabaqda. Arxada da heç nə olmadığı kimi... Puç yaşanmış bir ömrün yükü vardı belində, belini əymişdi...Vəssalam, şüdtamam».

«Otel otağı»nın qəhrəmanı bütün həyatı boyu gözləmişdi – kimi gözləmişdi, nəyi gözləmişdi – bilmirdi, ancaq yenə də gözləyirdi. «...İnsanların böyük qismiyçün həyat- yalnız gözləmədir- gözləyirlər ki, axşam düşsün, gecə gəlsin- qərib, cansıxıcı axşam, uzandıqca uzanan zülmət gecə... səhəri gözləyə- gözləyə səhəri diri gözlə açmaq üçün... həm də hər açı-

lan səhər onlarçün bir bayram deyil, kainatın ən böyük möcüzəsi deyil- yalnız, yalnız gündüzü, sonra axşamı, sonra gecəni gözləmək üçün növbəti bir mərhələsidir, əbədi bitib tükənməz bir gözləmə növbəsinin»... Sonda... Sonda isə ancaq bir şey var – o da Ölümdür!.. Anarın, bərəsində söhbət gedən hekayələrində, xüsusilə povestində Ölüm mif kimi, ideya kimi yox, canlı personifik bir şəkildə verilir, müəllif ölümün psixofiziologiyasını, «bioqrafiyasını» təqdim etməkdən, onun ölüməqədərki uzun, zəhlətökən, bıqdırıcı «həyat»dan o qədər də pis olmadığını deməkdən özünü saxlaya bilmir. Və yazıçının ekzistensializmi burada bütün gücü ilə təzahür edir...

«...Fəhmlə duymuşdu bu otağın sirrini: bu otağı tərəddüdlə təklif edən, ona, Kərimə zənnlə baxıb münasib müştəri olub- olmadığını təyin etməyə çalışan inzibatçının müəmmalı davranışı – hər şey aydın idi indi ona.

Bu otel odasına Kərim kimi uğursuz insanlar ölmək üçün gəlirdi... Dolabdakı paltarlar da müxtəlif zamanlarda, müxtəlif aylarda, illərdə bu odada can verən kimsəsizlərin soxaları idi – bu dünyada qoyub getdikləri son izləri...

Və indi onların arasında Kərimin... boz şalvarı, göy pencəyi, qəhvəyi köynəyi, qara papağı və qara corabları qalacaqdı. Bir də çəkmələri... Çəkmələr heç mənim də deyil. Sədyarıdır. Çəkmələr...

Sədyarın çəkmələri haqqında fikir Kərimin bu dünyada axırıncı fikri oldu...»

«Otel otağı»nın qəhrəmanı təbiətən aciz adam deyil, yaxşı mütəxəssisdir, yeri gələndə, özgəsi üçün dissertasiya yazıb pul da qazana bilər, deyəsən, türkoloqlar arasında hörməti- izzəti də var, ancaq bunlar kifayət deyil – kifayət deyil ki, insanı hər addımda alçaldan bu dünyanın zərbələri qarşısında dayana biləsən. Dayana bilməyənlər üçünsə tale artıq yer hazırlamışdır – Otel otağı...

Ölüm haqdır... Ancaq haqq olmayan odur ki, günümüzün insanı ölümün qarşısına alçaldılmış, təhqir olunmuş, yaxşı halda isə, aldadılmış şəkildə çıxır. Hər cür ictimai- ideoloji təzyiqlərə məruz qalan, kütləşməyi, kütləvi axına qoşulub getməyi bacarmayan, gələcəyi bir rəngdə görməyən, düşünmək istəyən insan üçün, görünür, həqiqətən ağır bir zəmanə, ağır

bir dövr gəlmişdir – onun içindən sıyrılib çıxmaq, görəsən, mümkün olacaqmı?

Qarabağ psixozu!.. Anarın qəhrəmanları, onu ictimai ağrıdan daha çox fərdi ağrı kimi - bədənin, ürəyin, beynin ağrısı kimi hiss edirlər. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan insanının, hətta sövqi- təbii ilə Otel otağına – ölmə gedənlərin də daxilində güclü bir eşq – Vətən eşqi boğulmuş, ya da boğulmaqdadır... «Qohumlarının, ailə üzvlərinin müxtəlif bəhanələrlə tovlayıb Orucun qəbuluna gətirdiyi adamların azı əlli faizi Qarabağ problemiylə xəstə idi. Çoxu «mənə imkan verin ki, iki saata Qarabağ məsələsini həll edim» deyirdi... Hər baxımdan tamam normal olan adamlar yanlış bir xəyala qapılmışdılar: Qarabağ probleminin həllinə, daha doğrusu, bu həllin tək bir yeganə sirtinə vaqif olduqlarını sanırdılar».

Dağılmış, əraziləri istila olunmuş, əhalisi dərbədər düşmüş, iqtisadi çətinliklərə məruz qalmış bir cəmiyyətin insanı, təbii ki, xoşbəxt ola bilməz, normal mənəvi- psixoloji həyat yaşaya bilməz, onun ruhi fəlakəti başlar ki, bu, ölümdən də betərdir... Bugün dünyanı həm maddi, həm də siyasi baxımdan idarə edən qlor-

bal qüvvələrin qarşılaşdıqları ən böyük problem, heç şübhəsiz, milli mənəviyyətdir – regional tarixin yüz illər boyu formalaşdırdığı (hansı səviyyədə, hansı tipdə olursa olsun) insanlar öz evlərinin içində transregional ünsiyyətə həmin qüvvələrin tələb etdiyi miqyasda girməyə çətinlik çəkirlər. İnsanın insandan (cəmiyyətdən) asılılığına yalnız siyasi- hüquqi münasibətlərin kosmopolitirmi səviyyəsində yanaşmanın mütləqləşdirilməsi dünyanın sivilizasiyasının maddi, siyasi, ideoloji bombardmanına məruz qalan bir sıra «zəif nöqtə»lərində ənənəvi ailə, el- oba (icma) ünsiyyətinin tarixi rahatlığını pozduqca onun daxili etirazlarına, nəinki emosional, hətta müəyyən səviyyədə intellektual- fəlsəfi qiyamına gətirib çıxarır. Beləliklə də, bir insanın taleyində qlobalıqla regionallıq, maddi kosmopolitirmə mənəvi millilik, adət olunmuş vərdişlərlə həyat improvizasiyaları üz- üzə gəlir. Anar təfəkkür- düşüncə miqyası geniş bir yazıçı- mütəfəkkir olaraq dünya insanının mənəvi- ruhi aləmdəki bu yeni dramatismi, onun regional (Azərbaycan!) təzahürünü böyük professionallıqla araşdırır.

İnsanın dünya ilə heç cür kontakta girə bilməməsi nə qədər böyük faciədirsə, hər cür kontakta girməsi, günün, dövrün «tələbinə» uyğun olaraq rəngini dəyişməsi, ondan qat- qat böyük faciədir. Həm cəmiyyət üçün, həm də şəxsiyyət üçün...

«İlin fəsilləri, yaxud qovluğun içindəkilər» sənədli fantaziya povestində Anar oxucularını belə bir «qəhrəmanla» tanış edir. Siyasi- ideoloji mühit dəyişdikcə nəinki yaradıcılığının məqsədini, tərcümeyi- halını, adını- imzasını belə dəyişən «böyük yazıçı» Marlen Məmmədov- Mərdan Məmmədzadə- Mərdan Aladağlı – Mərdan Öndər – Mərd Öndər 50- ci illərin əvvəllərindən bu günə qədər həmişə, necə deyərlər, üzdə olmuş, biri digərini inkar edən o mərhələlərin hamısının «kefini» öz qaydası ilə çəkmişdir... Əlbəttə, bunun bir günahkarı insanın təbiətindəki naqis cəhətlərdirsə (qorxaqlıq, yaxşı dolanmaq, şöhrət xəstəliyi və s.) digər, daha böyük günahkarı insanı əyilməyə, alçalmağa, daxili müstəqilliyini itirməyə məcbur edən zəmanə, dövrünün şiltaqlıqlarıdır. Marlen – Mərdan – Mərd Öndəri də, «Otel otağı»ndakı Çopur Cabbarı da «fəal buqələmə»

çevirən mənfi psixoloji enerji, antiistedad az-
çox normal cəmiyyətlərdə, mühitlərdə yaşaya
bilmir, qeyri- normal cəmiyyətlərdə isə böyük
mənəvi- ideoloji, əxlaqi fəlakətlər, dağıntılar
törədir.

İnsanın, cəmiyyətin ruhi aşınmasını ya-
zıçı bir də insan (və cəmiyyət) miqyasında boş-
boğazlıqda, həqiqəti söz dumanına bürüyüb
itirməkdə, iş görmək tələb olunan yerdə «söz
əzbərləməkdə» görür. «Muhakkak görüşürüz –
mütləq görüşərik» hekayəsinin, C.Məmməd-
quluzadənin hekayələrinin motivləri əsasında
yazılmış «Nigarançılıq» telepovestinin ideya
əsasında məhz bu problem dayanır.

Anar əvvəlki əsərlərində olduğu kimi,
90- cı illərdəki əsərlərində də satirik, komik
yaratıcılığını davam etdirir. «Muhakkak görüş-
ürüz – mütləq görüşərik» hekayəsində, «İlin
fəsilləri, yaxud qovluğun içindəkilər» sənədli
fantaziyasında, «Nigarançılıq» telepovestində
ictimai həyatın gülüş doğuran səhnələri, güclü
satirik, yaxud komik obrazlar yazıçının cəmiy-
yətin sosial psixologiyasına ustalıqla nüfuz etdi-
yini, gözə görünən və görünməyən eybə-
cərlikləri sənətkarlıqla açıb göstərdiyini demə-

yə imkan verir... Müşahidələr göstərir ki, Anar
ciddi təhkiyədən komik, yaxud satirik təhkiyə-
yə, ciddi obrazdan komik, yaxud satirik obraza,
ciddi mətləbdən zarafata çox böyük məharətlə,
sənətkarlıqla keçir və elə hallar olur ki, yazıçı-
nın ciddi danışdığını, yaxud zarafat elədiyini
müəyyənləşdirmək çətin olur – həyatın özü ki-
mi...

Nə qədər paradoksal olsa da, Anarın son
dövr əsərlərindəki güclü ekzistensializm onun
təfəkkürü (və yaradıcılıq praktikasını üçün) ümu-
miyyətlə xarakterik olan publisistikliyi yenə də
inkar etmir: «Qırmızı limuzin»də, «Vahi-
mə»də, xüsusilə «Otel otağı»nda ekzistensialist
obrazlar normal insan həyatı yaşayan müasirlə-
rimiz, hətta köhnə təbirlə desək, ətrafımızdakı
adamlardır – onlar da bizim kimi (əgər biz özü-
müzü normal insan hesab ediriksə, normal in-
sanlar kimi!) ev- ailə dərdi çəkirlər, məişət
qaygıları ilə yaşayırlar, çoxlu pul qazanmaq is-
təyirlər, itirilmiş torpaqlarımız, cəmiyyətimizin
düşdüyü iqtisadi çətinliklər barədə düşünürlər,
elmi tədqiqatla məşğul olurlar, redaksiyada iş-
ləyirlər, xəstəxanada həkimlik edirlər və s. və
i. Yəni həmin əsərlərin qəhrəmanları ekzisten-

sialist obraz olmaq üçün heç bir xüsusi sosial-psixoloji səlahiyyətə malik deyillər – hətta onların daxili aləmi, mənəviyyatı, psixoloji ehtiyacları da «fərdi eqoizmdən» yox, cəmiyyətin bilavasitə özündən gəlir, içində yaşadığımız, bizi əhatə edən mühitin sifarişi ilə müəyyənləşir.

Və görünür, Anarın ekzistensializmini Qərb ekzistensializmdən fərqləndirən (və onun orijinallığını, haradasa milliliyini təmin edən) cəhət, birinci növbədə, bundan ibarətdir ki, burada publisistika (realizm) ekzistensializmlə birləşir və yazıçı günümüzün reallıqlarından, müasir Azərbaycan insanının mənəvi-psixoloji koordinasiyasından sərf nəzər edib mücərrədliyə varmır. Günümüzün insanı ilə günümüzün dünyası arasındakı ən müxtəlif tipli, formalı əlaqələr, həmin əlaqələrin həmin insanın potensialında aktuallaşdırdığı intim, yaxud sosial-psixoloji refleksiyaları təhlil etməklə yanaşı Anar filosof-psixoloq kimi daha dərinə gedir – günümüzün insanının öz daxili aləmi, potensialı ilə nəyə layiq olub-olmadığını deməyə, çətinlik qarşısında qalanda hansı güc,

imkan, enerji nümayiş etdirdiyini göstərməyə çalışır.

Necə oldu ki, Anar bu qədər aydın konturları ilə seçilən ekzistensializmə gəlib çıxdı?

Həmin suala cavab verməmişdən əvvəl qeyd edək ki, yazıçının ilk hekayələrindən tutmuş «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»nə qədər, yaradıcılığında ekzistensialist motivlər həmişə mövcud olmuş, ya 60-70-ci illərin sosial-estetik prosesləri, ya yazıçının özünəməxsus yaradıcılıq metodları, ya da hər ikisi (heç biri) həmin motivlərin güclənməsinə imkan verməmiş və ya ehtiyac doğurmamışdır. Son illərdə Anarın ekzistensializmə kifayət qədər cəsarətlə gəlişi, bir tərəfdən günümüzün insanının – şübhəsiz, birinci növbədə Azərbaycan insanının öz taleyi ilə getdikcə daha çox təkbə-tək qalması, digər tərəfdən yazıçının, əgər belə demək mümkünsə, yaradıcılıq təkamülü, mövcud ictimai-mənəvi hadisələrə reaksiyası, əhval-ruhiyyəsi ilə bağlıdır.

«Otel otağı» kitabı bir daha göstərdi ki, Anar 60-cı, 70-ci, 80-ci illərdə olduğu kimi, 90-cı illərdə də Azərbaycan ictimai-ədəbi həyatının önündə gedir, cəmiyyətimizdə baş ve-

rən hadisələr, Azərbaycan insanının düşdüyü sosial- mənəvi problemlər onu həm bir yazıçı- publisist, həm də yazıçı- filosof olaraq get- gedə daha dərinlən maraqlandırır, yaradıcılığının miqyasını genişləndirir, metodologiyasını mükəmməlləşdirir, dünyanın ən böyük yazıçıları sırasına çıxarır – tərəkürünün səviyyəsi ilə, emosiyasının gücü ilə, üslubunun böyüklüyü ilə...

Yeni yüzilliyin (və minilliyin) ilk, bəlkə də, ötən yüzilliyin (və minilliyin) son illərindən Anar 90- cı illərin ekzistensialist axtarılarına hiss olunacaq dərəcədə ara verib bədii yaradıcılığı üçün xarakterik olan realist- publisist üslubu davam etdirməyə başladı: «utopik və antiutopik nağıllar»ını danışdı... Və bunlar onun ilk nağılları deyildi – bir vaxtlar «Yaxşı padşahın nağılı»nı yazmışdı. Lakin «Ağ qoç, qara qoç» da «Yaxşı padşahın nağılı»ndan gələn (yəni əsasları Anarın məhz özü tərəfindən qoyulan) ifadə- təhkiyə texnologiyası daha mürəkkəb, hətta belə demək olar ki, daha fantasmaqorikdir.

Anara XXI əsrin ilk nağılını danışdıran bir az onun yaşı – on illərin həyat- yaradıcılıq

təcrübəsi, müdriklikdirsə, əsasən dünyanın (və get- gedə daha çox onun üzvi tərkib hissəsi olan Azərbaycanın) sosial- siyasi vəziyyəti, ideoloji paradoksları, problemləridir.

Azərbaycan ədəbiyyatının «yolumuz hayandır?» sualı üzərində XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən (əslində Mirzə Fətəlidən) başlayaraq xüsusi bir intensivliklə baş sındırması onu, əslində, biri digərini müxtəlif formalarda təsdiq edən dilemmalar qarşısında qoyub: «Şərqəmi, Qərbəmi?..», «Şimalamı, Cənubamı?..», «İşıq gələnəmi, it hürüyənəmi?», «İşıqlı dünyayamı, qaranlıq dünyayamı?..», «Gəzməyə- qərib ölkəyəmi, ölməyə- Vətənəmi?..» Və nəhayət: «xoşbəxtlər ölkəsinəmi, bədbəxtlər ölkəsinəmi?..» Anar «Ağ qoç, qara qoç»la Azərbaycan ədəbi- ictimai tərəkürünün potensialında daim mövcud olan bir ideya- estetik kompleksi həmin ədəbi- ictimai tərəkürün zəmanəmizdəki ən böyük varisi (və daşıyıcısı) olaraq cəsarətlə oyadır, Azərbaycan cəmiyyətinin yadına salır, siyasi- ictimai, ideoloji disharmoniya aşıqlərinə xəbərdarlıq edir: xalqımızın qarşısında iki yol durur: ağ qoçla işıqlı dünyanın, qara qoçla qaranlıq dünyanın yolları...

Birinci nağıl Məlikməmmədi (Anarda Məlik Məmmədini) işıqlı dünyaya, ikinci nağıl isə qaranlıq dünyaya çıxarır. Birinci nağılda dünyanın müxtəlif (!) ölkələrində yaşayan ərin, arvadın, oğulun, qızın sıx ünsiyyəti- xoşbəxtliyi ikinci nağılda müxtəlif (!) zonalara parçalanmış Bakıdakı ideoloji- mənəvi ünsiyyət problemi- bədbəxtliyi ilə qarşılaşdırılır. Və bu qarşılaşdırma o qədər sistemli, ardıcıl, zəif bir şəkildə aparılır ki, yazıçının sosial- etnoqrafik zəkasına, mürəkkəb ideya- estetik texnologiyalarla düşünmək məharətinə heyran olmaq, sadəcə, mümkün deyil. Arxak janrın müasir, modern ifadə imkanlarını qüdrətli bir mənəvi arxeoloq istedadı ilə üzə çıxaran Anar Azərbaycan cəmiyyətinin ruhunda olan birliklə qeyri- birlik, bütövləşməklə parçalanmaq, ünsiyyətlə düşmənçilik, əlaqə ilə əlaqəsizlik münasibətlərini Azərbaycan insanını ictimai xoşbəxtliyə, yaxud bədbəxtliyə aparacaq yolların başlanğıcı kimi təqdim etmək üçün həqiqətən münasib priyomlar, üsullar kəşf etmiş, hər anda məsuliyyət tələb edən günümüzün kütləvi informasiya vasitələrində öz (!) laübalı fikirlərini, üzərində ciddi düşünmədikləri hisslərini cə-

miyyətlə məsuliyyətsiz bir sürətlə çatdırmağa çalışan həmin insanın (Azərbaycan insanının!) anlayacağı, yaxud anlamağa məcbur olduğu bir milli tarixi (universal) üslub müəyyənləşdirmişdir. Kimin ürəyi təmizdirsə, bu üsluba- nağıla inanacaq; kimin ürəyi şeytanın əlindəki pultla idarə olunursa, inanmayacaq...

Anarın «Ağ qoç, qara qoç»u siyasi nağıllıdır... Və bu nağıllarda «Birləşmiş Azərbaycan Respublikası» siyasi metaforası bizim tarixi ideallarımızın ifadəsi, əsrlərlə aparılmış xarici (və daxili!) mübarizələrin, mücadilələrin başlıca məqsədi kimi olduqca canlı, olduqca gözəldir. Anar həmin Respublikanın ilk Konstitusiyasının əsas müddəalarını- nağılını yazır:

«Birləşmiş Azərbaycan Respublikası Azəri türk millətinin azad, müstəqil, demokratik, dünyəvi dövlətidir. Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları irqindən, millətindən, dilindən, dinindən, sosial durumundan, sinfi mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bərabər hüquqlara malikdirlər. Azərbaycan böyük türk dünyasının ayrılmaz parçasıdır. Azərbaycan xalqı bütün türk xalqlarıyla və ölkədə yaşayan bütün milli azlıqlarla qardaşdır.

Azərbaycan dünyanın bütün xalqlarıyla barış, dostluq, bütün dövlətlərdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq şəraitində yaşamaq niyyətindədir».

Və mənim bu nağıla inanmağım gəlir...
Çünki Anara inanıram...

* *
*

Anarın Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti barədə araşdırmaları onu bir dilçi, ədəbiyyatşünas, mədəniyyətşünas- sənətşünas kimi səciyyələndirməyə imkan verir. Və bu elm sahələrinin heç biri üzrə bilavasitə elmi adı olmasa da (dissertasiya müdafiə etməsə də), Anarın elmi əsərləri Azərbaycan filologiyasının, mədəniyyətşünaslığının bilavasitə tərkib hissəsidir.

Anar Azərbaycan dilini dərinliklərinə, «iç struktur»una qədər bilən, ürəkdən sevən, onun normalarına həssaslıqla riayət edən, ona yeni üslub- ifadə imkanları qazandıran bir yazıçı olmaqla qalmamış, ana dili barədə elmi- nəzəri mülahizələr söyləmiş, professional dilçi sözü demişdir. Xüsusilə «Qobustan»da hələ ne-

çə on il qabaq Azərbaycan dilinin yabançı sözlərdən, ağır ifadələrdən arınması uğrunda mübarizəyə qalxmış, bu sahədə böyük ənənələr yaratmışdır.

Mütəxəssislər Anarın ana dili məsələlərinə aid çıxış, müsahibə və müxtəlif əsərlərindəki mülahizələrinə həmişə xüsusi hörmətlə yanaşmış, onunla hesablaşmışlar.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı barədə müxtəlif məqalələrə səpələnmiş mülahizələr, «Dədə Qorqud» dünyası, Nizami, İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli haqqında mükəmməl oçerklər, M.P.Vaqif, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan klassikləri (xüsusilə C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyov) barədə araşdırmalar, müasir Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinin geniş miqyasda (və müntəzəm) tədqiqi... Bunlar onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi sahəsində gördüyü işlərin əsasını təşkil edir.

Anarın 1987- ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin plenumunda, 1991- ci ildə Azərbaycan yazıçılarının IX qurultayında etdiyi məruzələrin hər biri mükəmməl bir filoloji tədqiqatdır. Və qurultaydakı

məruzəsində Anar demişdi: «Bugünkü qurultayımızda çıxış etmək yalnız bu son beş ildəki ədəbiyyatımıza müraciət etmək deyil, bu son beş ildən əvvəlki dövrün bu gün bizim gözlərimiz qarşısında daha dolğun şəkildə canlanan mənzərəsinə də bir yeni baxışla nəzər salmaqdır». Həmin məruzədə müasir Azərbaycan ədəbiyyatının son illərdəki problemlərinə toxunmaqqla yanaşı, son yarım əsrdəki mənzərəsi mü-kəmməl bir şəkildə təsvir olunur.

Güclü bədii- estetik intuisiya, ana dilinin poetikasına, üslubi imkanlarına dərinləndən aşına olmaq, bədii əsərin yarandığı ictimai- siyasi, mədəni şəraiti, ideyanın sənətə çevrilməsinin psixoloji texnologiyasını, yaradıcı şəxsiyyətin «anatomiyasını» yaxşı bilmək Anarın ədəbi-tənqidi (ümumən ədəbiyyatşünaslıq) görüşlərinin elmiliyini, zənginliyini, praktikliyini təmin edir.

Anar Azərbaycan mədəniyyətinin, onun ayrı- ayrı tərkib hissələrinin, incəsənət sahələrinin – musiqi, rəssamlıq, memarlıq, xalq sənətkarlığı və s. bilicilərindən biridir.

Elə bilirəm ki, Anarın müxtəlif illərdə yazıb çap etdirdiyi məqalələrin bir neçəsinin

yalnız adlarını çəksək, onun Azərbaycan mədəniyyətşünaslığı (xüsusilə etnoqrafiyası) sahəsindəki xidmətlərinin miqyası barədə müəyyən təsəvvür yaranar: «Qobustandan «Qobustan»a», «Novruz bayramı», «İçərişəhər», «Qədim Gəncə- Yeni Gəncə», «Qarabağ şikəstəsi», «Şəki şənliyi», «Naxçıvan naxışları», «Bir Lənkəran lövhəsi», «Qəmli yerin şux boyaları»... Və 90-cı illərin əvvəllərində yazdığı «İpək yolu» məqaləsi, «Mədəniyyətimizin taleyi təhlükə altındadır» bəyanatı, 1993- cü ilin 21 sentyabrında H.Ə.Əliyevlə ziyalıların görüşündə Azərbaycan mədəniyyətinin problemləri ilə bağlı çıxışı... Həmin çıxışında o demişdi: «Azərbaycan bu gün doğrudan da tarixinin ən ağır günlərini yaşayır və çoxları kimi mənim də bu ağır günlərdən qurtarmaq ümidlərimiz Heydər Əliyevin gəlməyi ilə bağlıdır».

Anarın bir yazıçı, alim- mütəfəkkir, ictimai xadim (və ümumən millətin böyük ziyalısı) olaraq müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu Heydər Əliyevi həmişə cəsarətlə müdafiə eləməsi, ilk növbədə, Azərbaycanın (və ümumən türk dünyasının) tarixi siyasi xadiminin xüsusilə elm, ədəbiyyat və incəsənət işçilərinə

ardıcıl qayğısının, milli mədəniyyət quruculuğu işinə milli dövlət quruculuğunun üzvi tərkib hissəsi kimi baxmağının nəticəsi idi.

Anar, sözün geniş mənasında, türkoloqdur...

Türk şerinin ümumi tarixi mənzərəsini bütöv bir kitabda əks etdirmək cəhdləri türkologiyada həmişə olmuşdur. Hələ mən burada orta əsrlərə aid çoxsaylı cümləri, məcmuələri, təzkirələri və s. nəzərdə tutmuram. Lakin həmin cəhdlər indiyə qədər lazımi nəticə verməmiş, haqqında söhbət gedən tarixi mənzərə əsas diferensial əlamətləri ilə geniş əks etdirilməmişdir. Anarın iki iri həcmli kitabdan (I kitab, 1999; II kitab, 2000) ibarət «Min beş yüz ilin oğuz şeri» antologiyası da, şübhəsiz, bu sahədəki araşdırmaların son sözü, yaxud yekunu olmaq iddiasında deyil. Bununla belə, etiraf etmək lazımdır ki, türk şerinin indiyə qədər bu həcmdə, bu mükəmməllikdə və bu keyfiyyətdə bir antologiyası hazırlanıb nəşr edilməmişdi. Anarın gördüyü işi görkəmli türkoloq ədəbiyyatşünasların – Firudin bəy Köçərlinin, Salman Mümtazın, Rəşid Rəhməti Aratın, Ağah Sirri Ləvəndin, Əhməd Kabaklının, Cavad Heyətin,

Əhməd Bican Ərcilasunun... işləri ilə müqayisə etmək mümkündür. Və həmin müqayisədə Anarın ilk üstünlüyü ondan ibarətdir ki, antologiyasında eramızın I minilliyinin ortalarından bu günə qədər türk şerinin, demək olar ki, bütün əsas yaradıcılarını əhatə etmişdir. İkinci üstünlüyü isə mən onda görürəm ki, Anar müasir dünya ədəbiyyatşünaslığının tədqiqat metodlarından, xüsusilə tərtibçilik sənətkarlığı üsullarından daha uğurla istifadə etdiyinə görə türk şerini coğrafi deyil, daha elmi olan tarixi-etnokulturoloji prinsiplə təsnif etmiş, onun diferensiasiyası tarixinin kifayət qədər aydın mənzərəsini yarada bilmişdir. Antologiyanın ümumi təsnifatından məlum olur ki, türk şeri üç diferensiasiya mərhələsindən keçmişdir:

- 1) ilk orta əsrlərin ümumtürk poeziyası;
- 2) orta əsrlərin regional (Türküstan, Azərbaycan, Türkiyə) türk poeziyası;
- 3) Milli (Azərbaycan, Türkiyə, türkmən) poeziyalar.

Antologiyanın daha bir üstünlüyü də odur ki, müəllif-tərtibçi, «tədqiqatçı diplomatiyasına» uymamış, yəni əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi «sxem»ə uyğun olan regionları,

dövləri, şairləri seçməmiş, türk poeziyasının bu və ya digər «sxem»ə düşən və düşməyən bütün məlum nümayəndələrini (və nümunələrini) əhatə etməyə çalışmış, ancaq bundan sonra təsnifatın elmiliyi, prinsipiallığı üzərində düşünmüş, təsnifatda ehtivası mümkün olmayan yaradıcılıq nümunələri «sərbəst» bir şəkildə verilmişdir...

Əlbəttə, indiyə qədərki antologiyalardan Anarın tərtib etdiyi antologiyanın daha bir sıra üstünlükləri də vardır ki, mən onların hamısı üzərində xüsusi dayanmaq fikrində deyiləm. Yalnız birindən başqa... Bu da Anarın tərtibçilik məharətinin «soyuq təfəkkürlü» ehtirassız tədqiqatçıların işindən fərqlənməsidir. Müəllif antologiyanın «Tariximizin şer yaddaşı» adlı son sözündə bu barədə yazır: «Qeyd edirəm ki, bəzən bu, ya başqa bir şairin bir neçə misrasını, beytini əzbər bilirdim, amma qəzəli, ya qoşmanı bütünlüklə oxumaq istəyi müxtəlif kitablara səpələnmiş sevdiyim şerləri bir yerə toplamaq həvəsini oyatdı. Seçdiyim şerləri əlimlə kiçik bir dəftərə yazırdım...» Əlavə edək ki, burada söhbət 50- ci illərdən gedir... Və bu, o deməkdir ki, Anar oxuculara təqdim

etdiyi fundamental əsərin üzərində təxminən yarım əsr çalışmış, həmin müddət ərzində onun gözləri qarşısında minlərlə şerlər yazılmış, Azərbaycanda, Türkiyədə, Türkmənistanda yüzlərlə istedadlı sənətkar- şair yetişmişdir ki, onlar antologiyanın II kitabının yarıya qədərini təşkil edir. Yəni Anar «Min beş yüz ilin oğuz şeri»ni sadəcə tərtib etməmiş, onu yaşamış, ayrı- ayrı şerləri illərlə ürəyində, beynində gəzdirmiş, yalnız bundan sonra antologiyasına daxil eləmişdir. Mən özüm də hiss etmədən «antologiyasına» deyirəm... Ona görə ki, Anar min beş yüz illik oğuz- türk şerini «özününküləşdirərək», öz zövqünün, emosiyasının, intellektinin süzgəcindən keçirərək oxucuya təqdim edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu adi zövq, emosiya, intellekt deyil... Bu, Anarın zövqü, emosiyası və intellektidir! Hər bir xalq özünü adətən bu cür şəxsiyyətlərin fəaliyyətində, yaradıcılığında, idrak məhsuldarlığında dərk edir.

«Min beş yüz ilin oğuz şeri» yalnız oğuz xalqlarının şer yaradıcılığını əhatə etmir – «Ön söz»də deyildiyi kimi, «türk dünyasının iftixarı olan» bir sıra elə əsərlər də antologiyaya daxil

edilmişdir ki, onlar oğuz xalqlarına mənsub deyil, bu cür əsərlər, «Manas»ı, cığatay şairlərinin şerlərini çıxmaq şərtilə, əsasən, son əsrlərə aid olduğundan II kitabın sonuna əlavə edilmişdir. Əlbəttə, antologiyanın əsas məqsədi məhz oğuz xalqlarının – Azərbaycan və Türkiyə türklərinin, türkmənlərin, qaqauzların, bir sıra digər oğuz xalqlarının poeziyasının tarixi təkamül- diferensiasiya mənzərəsini canlandırmaqdan ibarətdir, lakin qeyri- oğuz materialı da antologiyaya daxil edilirdisə (bizim fikrimizcə də, tərtibçi- müəllif bir sıra baxımlardan tamamilə düzgün hərəkət etmişdir), təsnifin prinsipliyyəti özünü burada da göstərməli idi.

Hər şeydən əvvəl, türklərin müstəqil bir etnos kimi tarix meydanına çıxıb gözəl sənət əsərləri, o cümlədən də poeziya nümunələri yaratdıqları e.ə. I minilliyin ortalarından ta eramızın I minilliyinin ortalarına qədərki bütün türklər üçün müştərək dövr «unudulmamalı», oğuz- türk şerinin fundamental antologiya – tarixində məhz «çıxış dövrü» ümumi əks olunmalı idi. Bunun müasir oxucu üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu sübut etməyə ehtiyac olmadığı kimi, antologiyanın bundan daha da

mükəmməlləşəcəyi üzərində xüsusi dayanmaq da, elə bilirəm ki, artıqdır. Lakin sual olunur: «Çıxış dövrü»nü hansı mənbələr, materiallar təmsil edir? – Birincisi, müxtəlifdilli (Çin, german- qot və s.) mənbələrdə qorunub saxlanmış hun türküləridir ki, onların biri – düşməne məğlub olmuş hunların ağısı sonralar Nihal Atasız tərəfindən aşağıdakı şəkildə tərcümə- rekonstruksiya edilmişdir:

Altun tağık yitirdimiz,
Silan yışık altırtımız,
Katın körkün kapdırtımız,
Adqır, koçuq alıb bardı.

İkincisi, məhz mənzum formada olduğu şübhə doğurmayan, lakin bizə yenə də müxtəlif dilli (Çin, İran və s.) mənbələrdə «qısa məzmun»ları gəlib çatan qədim türk eposudur ki, bunun davamı antologiyanın əvvəlində öz əksini tapan qədim türk yazılı abidələridir...

Və görünür, araşdırmalar dərinləşdikcə M.Kaşqari «Divan»ındakı şerlərin də tarixini indi təsəvvür edildiyindən qədimə (eramızın əvvəllərinə) aparmaq lazım gələcəkdir, çünki buradakı bir sıra şerlər Alp Ər Tonqa dövrü ilə səsləşir.

Fikrimizcə, antologiyada oğuz xalqlarına mənsub olmayan material elə yerləşdirilə bilər ki, bir növ ümumtürk fonu – konteksti yaratsın: bunun üçün VIII- XIII əsrlər uyğur poeziyası nümunələri də ya M.Kaşqaridən əvvəl, ya da sonra verilməli idi. «Manas»ın həmin sıraya salınması isə, şübhəsiz, düzgün deyil. Ona görə yox ki, biz onu X əsrin hadisəsi sayırıq (əslində, bu da var), daha çox ona görə ki, «Manas» ortaq türk ədəbiyyatı deyil, qıpçaq- qırğız poetik təfəkkürünün məhsuludur. Görünür, «Manas»ın da ehtiva olunduğu diferensiasiya dövrünü bir qədər də qədimə çəkmək ümumtürk xarakterli qədim türk yazılı abidələri, M.Kaşqari divanından sonra diferensial keyfiyyətlərə malik oğuz («Kitabi- Dədə Qorqud»), qıpçaq («Manas») və karluq (qədim uyğur poeziyası, Y.Balasaqunlu, Ə.Yasəvi, Ə.Yüqnəki) poeziyası nümunələrini vermək olardı.

XIV- XVI əsrlərin Türkünstan (cığatay) şairlərinin xüsusi bölmədə verilməsi tamamilə doğrudur, lakin bu prinsip axıracan davam etdirilsə, daha yaxşı olardı, yəni II kitabın sonunda verilmiş türk dünyasının «iyirmi şairi»nin sayı

bir qədər də artırılaraq müvafiq dövrlər, mərhələlər üzrə yerləşdirilməli idi.

Əlbəttə, oğuz şerinin antologiyasında bu cür türkoloji təfsilata varılması ilə əlaqədar qeydlər artıq görünə bilər, lakin məsələ burasındadır ki, bizdə məzmunca belə geniş tutumlu poeziya antologiyaları həmişə yaranmır, ona görə də həmin əsərlərə elmi- metodoloji tələblərin çoxluğunu başa düşmək olar.

Türk- oğuz xalqları ədəbiyyatları tarixinin dövrləşdirilməsi sahəsində yekdil fikir yoxdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsinə gəldikdə isə, adətən XI- XII, XIII- XIV, XV- XVI, XVII- XVIII əsrlər, XIX əsr, XX əsrin əvvəlləri, müasir dövr şəklində şərti təsnifat hər halda ədəbi- bədii təfəkkürün inkişaf impulslarını, yaxud nəbz- ritmlərini kifayət qədər düzgün əks etdirir. Anar da, demək olar ki, həmin dövrləşdirməyə istinad edir, lakin tamamilə doğru olaraq, bir sıra hallarda onu dəqiqləşdirir. Məsələn, XVII- XVIII əsrlər dövrünü XVII və XVIII əsrlər olmaqla ona görə ayırır ki, XVII əsr Azərbaycan və Türkiyə poetik təfəkkürü üçün məhsuldar olduğu halda, həmin məhsuldarlıq türkmən poeziyasında məhz

XVIII əsrə düşür. XX əsrin əvvəllərində bölgünün daxili prinsipinin dəqiqləşdirilməsi də həm özünü doğruldur, həm də maraqlıdır: belə ki, bir sıra şairlər ümumi ad – «Türkiyə və Azərbaycan şairləri» adı altında nəzərdən keçirilir, bundan sonra «Füyuzat» şairləri, «Mola Nəsrəddin» şairləri, Türkiyə şairləri, Kərkük şairləri, Azərbaycan şairləri gəlirlər. Görünür ki, tərtibçi- müəllif XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatlarında özünü göstərən ideya- estetik, forma-poetik, dil- üslub müştərəkliyini ifadə etmək istəmişdir ki, yeri gəlmişkən, bizim ədəbiyyat tarixçiliyimizdə bu məsələnin ətraflı araşdırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Zahirən belə görünə bilər ki, klassik türk- oğuz poeziyasının I kitabdakı təqdiminin metodiki ağırlığından sonra müasir poeziyanın tarixi- tipoloji seçimi tərtibçi- müəllifə müəyyən dərəcədə asan başa gəlmişdir. Əslində isə belə deyil. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, klassik poeziya nümunələrini (və nümayəndələrini!) əsasən tarix özü seçmiş, tərtibçi- müəllifə bu baxımdan, demək olar ki, az iş qalmışdır. Müasir poeziya isə, əgər belə demək

olarsa, hələ «seçilməmişdir», bu ağır «metodiki» vəzifə məhz tərtibçi- müəllifin üzərinə düşür...

Əlbəttə, biz o fikirdə deyilik ki, Anar müasir Türkiyə, türkmən, Azərbaycan poeziyasını, nümunələrini ideal bir şəkildə təqdim edir. Bununla belə, materiallarla daha yaxından tanış olduqca görürsən ki, o, kifayət qədər obyektiv olmağa çalışmış, xüsusilə müasir Azərbaycan poeziyasının ümumi təkamülü, inkişaf tendensiyaları, üslubları antologiyada dəqiq əks etdirilmişdir. Kimsə deyə bilər ki, məsələn, Bəxtiyar Vahabzadənin, Nəriman Həsənzadənin, yaxud Cabir Novruzun bu yox başqa bir şeri antologiyaya düşsəydi, daha yaxşı olardı. Amma heç kim deyə bilməz ki, bu və ya digər bir şairin antologiyadakı yeri, ümumiyyətlə, düzgün deyil, yaxud verilmiş şerlər onun ideya- estetik mövqeyini, yaradıcılıq tipologiyasını dəqiq əks etdirmir. Mən əminəm ki, müasir türk- oğuz poeziyasının, ümumən ədəbiyyatının tarixini yazanlar bu antologiyadan istifadə etmədən keçinə bilməyəcəklər. Çünki Anar yalnız müasir poeziyanın tarixi inkişaf mərhələlərini təqdim etmir, hər mərhələdə gedən ideya, janr-

üslub axtarırlarının mənzərəsini, norma ilə «anomaliya»nın (eksperimentlərin) dialektikasını əks etdirir. Və antologiyanın quruluşu imkan verir ki, orta əsrlərdə, yeni dövrdə olduğu kimi müasir dövrdə də eyni bir mərhələnin Azərbaycan, Türkiyə və türkmən poeziyası müxtəlif baxımlardan – həm məzmunca, həm də formaca müqayisə edilsin. Məsələn, bu müqayisə göstərir ki, Türkiyə şeri Azərbaycan şerindən, o isə türkmən şerindən daha çox eksperimentçiliyə meyillidir, daha çox emosionaldır... Azərbaycan şerindəki ictimai-siyasi, ideoloji motivlərin spektri Türkiyə və türkmən şerlərindən daha zəngindir. Və Azərbaycan poeziyasının Şimal və Cənub təzahürləri arasında nə qədər fərq olsa da, Türkiyə, türkmən poeziyaları ilə müqayisə göstərir ki, Şimal və Cənub təzahürləri ən müxtəlif baxımdan məhz eyni bir poeziyanın – Azərbaycan poeziyasının üzvi tərkib hissələridir, poetik təfəkkür standartları, modelləri baxımından eyni tarixi paradigmanın variantları, variasiyalarıdır. Türkiyə dışında (Bolqarıstanda, Quzey Kiprdə, Makedoniyada, Kosovoda və s.) yaranan poezi-

ya nümunələri isə Türkiyə poeziyasının müxtəlif qollarını təşkil edir...

Antologiyanın sonuna əlavə edilmiş «Sözlük» 2500-ə qədər müxtəlif (ərəb, fars, türk) mənşəli sözdən ibarət olub, həm klassik poeziya mətnlərini, həm də müasir türk, türkmən şerlərindəki bir sıra xarakterik sözləri, ifadələri başa düşmək üçün çox gərəklidir.

Anar bütün yaradıcılığında olduğu kimi, tərtibçilik – mətnşünaslıq işində də olduqca səmimidir. Və antologiyanın bu qədər yüksək səviyyədə hazırlanmasında həmin cəhət heç də az rol oynamamış, müəllif özünəqədərki tədqiqatçıların əməyini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, bu sahədə görülən işləri, demək olar ki, keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırmışdır. Həmin səmimiliyin nəticəsidir ki, Anar son sözdə yazır: «...Anamın tez-tez təkrar etdiyi və yadımda yenə də bir beyti qalmış şerin kimə məxsus olduğunu isə indiyəcən bilmirəm:

O gül əndam bir al şalə bürünsün, yürüsün,

Ucu könlüm kimi ardınca sürünsün, yürüsün.

Həmin beyt XVIII əsr türk (Türkiyə) şairi Əhməd Nədimindir – şairin divanının əlyazmaları Azərbaycan EA Əlyazmaları İnstitutunun fondunda saxlanılır ki, onlardan biri avtoqraf nüsxəsi hesab edilir. Ümumiyyətlə, Nədimin şerləri XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kifayət qədər məşhur imiş.

Nəticə etibarilə, Anar «Min beş yüz ilin oğuz şeri» ilə ümumən türk ədəbiyyatşünaslığında qeyri-adi bir iş görmüşdü. Əminliklə deyə bilərəm ki, həmin işi görmək indiyə qədər heç bir ədəbiyyatşünasa, heç bir filoloji müəssisəyə nəsb olmamışdır.

Və Anarın tədqiqatçı- filoloq (ümumən kulturoloq) olaraq gördüyü fundamental işlərdən biri də iki cildlik «Kitabi – Dədə Qorqud Ensiklopediyası» (2000) dır. O, həmin Ensiklopediyanın redaksiya şurasının sədri kimi böyük təşkilatçılıq (və tədqiqatçılıq) fəaliyyəti göstərərək dünya qoqudşünaslığının son nailiyyətləri səviyyəsində, həqiqətən, möhtəşəm bir əsərin yaradılmasına bilavasitə rəhbərlik etmişdir.

Anar ictimai xadimdir. Və bu, yalnız bir yazıçının, yaxud mütəfəkkir- alimin, mənsub olduğu xalq (cəmiyyət) və ya dünya qarşısındakı ictimai borcunu yerinə yetirmək kimi ümumi vəzifələrlə bitmir – o, SSRİ Ali Sovetinin deputatı olmuşdur, hazırda isə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü – millət vəkilidir, Məclisdə Mədəniyyət komissiyasının sədridir (bir müddət Elm, Təhsil və Mədəniyyət komissiyasının sədri olmuşdur). Anarın bir şəxsiyyət kimi müstəqilliyi, heç kimdən asılı olmaması, öz müstəqilliyini heç zaman heç nəyin naminə güzəştə getməməsi, düşündüyünü deməsi onun bir ictimai (ictimai- siyasi) xadim kimi xarakterini həmişə müəyyən etmiş (və edir). 80- ci illərin sonlarında Azadlıq meydanının tribunasından mərd- mərdanə dediyi aşağıdakı sözlər onun həmin xarakterinin bilavasitə ifadəsi idi: «Mən nə yuxarıların, nə də aşağıların diktəsi ilə hərəkət edirəm, mənim öz məntiqim var!...»

Anarı yaxşı tanıyanlar bilirdilər ki, mitinq adamı, xal qazanmaq üçün tribunalara hücum çəkən deyil. Ancaq bir dəfə SSRİ Ali Sovetinin tribunasına heç bir etiraza (heç M.Qorbaçovun etirazına da) məhəl qoymadan zorla çıxdı. Və o anlarda Anar haqqı tapdalanmış Azərbaycanın özü idi.

80- ci illərin sonu 90- cı illərin əvvəllərində – Azərbaycanda müstəqillik hərəkatı, imperiya müdaxiləsinə qarşı mübarizə dövründə Anar milli demokratik düşüncə sahibi kimi geniş miqyaslı fəaliyyət göstərmiş, mənsub olduğu xalqın hüquqları uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışdır. Azərbaycan və SSRİ Ali Sovetlərinin sessiyalarında, qurultaylarında onun həyəcanlı, məntiqli çıxışları, Azərbaycan yazıçılarının müxtəlif yığıncaqları adından Moskvaya yazdığı məktub- tələblər, bəyənətlər Azərbaycan xalqının iradəsinin, azadlıq, milli demokratiya axtarışlarının bilavasitə ifadəsi idi.

Anar on ildən artıqdır ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik edir. Və əgər desək ki, Azərbaycan tarixinin olduqca mürəkkəb bir dövründə- 80- ci illərin sonu 90- cı illərin əvvəllərində Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin

dağılmaması birinci növbədə onun xidmətidir, bu, o qədər də böyük mübaliğə olmaz zənnindəyik.

Azərbaycanda müstəqil dövlətin qurulması ilə ədəbiyyat siyasəti, ədəbiyyatın ictimai dərkinin xarakteri tamamilə dəyişdi. Yəni olduqca mürəkkəb məsələlər meydana çıxdı – sovet dövründə ədəbiyyata nəzarət edən ideologiya, estetika bir növ əsaslarını itirdi. Ədəbi tənqidin qarşısında ədəbiyyatın bir sənət kimi estetik yüksəkliyini, keyfiyyətini qorumaq, ədəbiyyatın milli idrakın faktı olmasını müdafiə etmək, bilavasitə millətin ədəbiyyatının yaradılması uğrunda mübarizə aparmaq və ümumən, ədəbiyyatın mövcudluğu, inkişafı, sənətkarlığın yüksəlməsi üçün çalışmaq məsələləri durdu. Bu məsələlər olduqca ümumi olduğuna görə, elə bil ki, tənqid bir anlığa yoxa çıxdı. Əsasən 80- ci illərin sonu 90- cı illərin əvvəllərində ədəbi tənqidin iflası barədə fikirlər meydana çıxmağa başladı. Ədəbi tənqid artıq öz dövrünü bitirirdi... Lakin «tənqid vasitəsilə sovet ideologiyası ədəbiyyata, yazıçının müstəqilliyinə mane olurdu» – deyənlərlə yanaşı, «tənqidin heç zaman ölməyən ədəbi hadisə»

olduğunu söyləyənlər də var idi. Əslində, birinci fikrin daha intensiv təzahürü üçün sosial – idrakı əsaslar var idi... 1972- ci ildə tənqid haqqında Sov. İKP MK-nın qərarına görə həqiqətən kommunist ideologiyasının ədəbiyyatda təzahürünün ən aktiv forması tənqid idi. Hətta ədəbiyyatın özündə kommunist ideologiyasından kənara çıxmaq mümkün idisə, tənqidçi öz tənqid idealında mütləq həmin ideologiyaya söykənməli idi. Tənqidçi o səviyyəyə qalxmışdı (bəlkə, enmişdi) ki, birbaşa ədəbiyyatın ideoloqu kimi hərəkət edirdi.

Sonrakı dövrdə ideoloji məsələ olan ədəbiyyat quruculuğu ilə bağlı tək cə tənqid iflasa uğramadı, həm də ədəbiyyat quruculuğu ilə əlaqədar bütün sahələrdə bir boşluq əmələ gəldi. Bunun ən üzə olan təzahürlərindən biri yazıçılar birliklərinin statusu məsələsi idi. Yalnız Azərbaycanda deyil, bütün keçmiş sovet respublikalarında yazıçılar birliklərinin qalıb – qalmaması müzakirə olunmağa başladı. Azərbaycanda Yazıçılar Birliyinə qarşı çoxlu hücumlar oldu. Bu hücumları mən dərhal mənfi reaksiya kimi qəbul etmək fikrində deyiləm. Ümumdəsi Azərbaycanda bu gün Yazıçılar Bir-

liyinin mövcudluğunun şərtlərini və səbəblərini göstərməkdir, «Yazıçılar Birliyinə bu gün Azərbaycan ədəbiyyatının, cəmiyyətinin ehtiyacı varmı?» – sualı artıq öz aktivliyini itirmişdir...

Son illərin tarixi prosesləri göstərdi ki, Azərbaycanda Yazıçılar Birliyi faktiki olaraq yaşayır və ədəbi- ictimai prosesdə çox mühüm yer tutur. Etiraf etmək lazımdır ki, indi, problemlərə baxmayaraq, kifayət qədər intensiv bir ədəbi proses gedir. Bu ədəbi prosesi heç bir elmi, ictimai- siyasi, mədəni – əxlaqi idarə müşahidə eləmək, onun haqqında mülahizələr söyləmək gücündə deyil. Bunun üçün Yazıçılar Birliyi tipli təşkilata böyük ehtiyac vardır.

O zaman bir yox, bir neçə yazıçılar birliklərinin yaradılması fikirləri də ortaya atılırdı. Həqiqətən belə yazıçı birliklərinin rüşeymləri, yazıçılar təşkilatları da əmələ gəldi. Xüsusən, bunları gənclər yaratdılar. Görünür, gənclik ədəbiyyatı yalnız yaratmaq yox, həm də ona rəhbərlik etmək istəyirdi. Amma sonra gördüyümüz kimi, ədəbiyyata rəhbərlik eləmək iddialarının hamısı boşa çıxdı.

Baxmayaraq ki, müəyyən dövrdə – 30-cu illərdə Yazıçılar Birliyi xalqın ruhundan qopan yazıçını tənqid də edib, onun haqqında «ölüm hökmü» də çıxarıb. Amma elə bilirəm ki, Yazıçılar Birliyi tarix boyu əksər vaxtlarda mütərəqqi ədəbiyyat problemləri üzərində düşünüb, Yazıçılar Birliyində xalqın tarixi taleyi ilə bağlı məsələlər həll olunub. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlı, Mirzə İbrahimov, Anar Yazıçılar Birliyinin sədri olanda Yazıçılar Birliyində xalqın taleyi ilə bağlı olduqca çoxlu məsələlər müzakirə olunub və obyektiv qərarlar çıxarılib. Yazıçılar Birliyinin bu gün mövcud olmasının ən mühüm şərtlərindən biri elə budur. 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdə ən obyektiv sözü Yazıçılar Birliyi deyib. Bu mənada ki, Yazıçılar Birliyi meydana deyil və meydana deyilən sözlərin xeyli hissəsinin məsuliyyətsiz olduğunu sonrakı dövr göstərdi – həmin sözlərin arxasından onları söyləyən natiqlər qaçdılar. Yazıçılar Birliyində isə deyilənlərin hamısı sənəd olaraq qaldı. Bu mənada, Yazıçılar Birliyi Azərbaycan xalqının o dövrdəki problemlərinin obyektiv və

kifayət qədər elmi, milli, ideoloji əsaslarla müzakirəsinin metodologiyasını verdi. Yazıçıların hər biri hadisələri üsyançı yox, həm də günahkar insanlar kimi müzakirə edirdi. Yazıçılar Birliyinin bu xüsusiyyəti ona elə bir böyük tarixi səlahiyyət verdi ki, burada gedən müzakirələr, deyilən sözlər Azərbaycan xalqının ümumi tarixi taleyi ilə bağlı ən əsaslı sözlər kimi cəmiyyətin yaddaşında qaldı.

Azərbaycanda Yazıçılar Birliyinin mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərdən keçib yaşamasında Anarın çox böyük rolu var. Yazıçılar Birliyinin rəhbəri elə adam olardı ki, hücumlar qarşısında dayana bilməzdi. Ya tarixdə qalmaqdan ötrü, ya da xırda iddialarla Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin buraxıldığını elan edər, yaxud Yazıçılar Birliyini qapalı bir idarəyə çevirərdi. Anar hər iki ekstremal qərardan uzaqda duraraq Yazıçılar Birliyinin yaşamasını üstün tutdu. Anarın ziyalı düşüncəsinin məntiqi elədir ki, o, məsələyə aqressiv şəkildə yanaşa bilməzdi, odur ki, Yazıçılar Birliyini müdafiə elədi, onu yaşatdı, hətta daxili təzyiqlərə də dözdü. Yazıçılar Birliyinin katiblərindən bəziləri özlərini elə apardılar ki, guya Yazıçılar Birliyi heç

nəyə yarayan deyil. Amma Anar imkan vermədi ki, birlik qapalı idarəyə çevrilməklə kiminsə şəxsi ambisiyalarından asılı vəziyyətə düşsün. Məhz Anar Yazıçılar Birliyini ağır şəraitdə ictimai hadisəyə çevirə bildi.

Nəticə etibarilə təbii ki, müstəqil Azərbaycan dövləti, onun banisi Heydər Əliyev elə bir siyasət yürütdü ki, Yazıçılar Birliyi yaşadı, onun maddi təminatı meydana çıxdı. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ədəbiyyat barəsindəki ideyalarının, ədəbiyyat siyasətinin tərkib hissəsi olaraq Yazıçılar Birliyi mövcudluğunu qorudu və özünün onuncu qurultayını keçirdi. Bu qurultay ədəbiyyat siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirdi.

Heç kəsə sirr deyil ki, Yazıçılar İttifaqı, yaxud Birliyi mürəkkəb bir orqanizmdir, burada nəinki demokratik hərəkət dövründə, ondan əvvəl də bir harmoniya, fikir- ideya birliyi yaratmaq çətin olmuşdur. Azərbaycan xalqının mentaliteti isə elədir ki, yazıçıdan (o da ola Yazıçılar Birliyinin rəhbəri) çox şey tələb edir, hər cür suala cavab istəyir.

Anar isə əlindən gələni heç vaxt əsirgəməmiş, bu gün də əsirgəmir.

Və, Anarın böyük bir ziyalı olaraq ictimai missiyası milli sərvətimiz olan tarixi istedadını hər hansı maneələrə baxmayaraq bütün zənginliyi, rəngarəngliyi və təmənnəsizliyi ilə Azərbaycana, türk dünyasına və ümumən dünyaya bəxş etməkdən ibarətdir... Nizami, Füzuli, Vaqif kimi... Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Səbir kimi... Hüseyn Cavid, Üzeyir Hacıbəyli, Səməd Vurğun kimi... Və Anar kimi....

Nizami Qulu oğlu Cəfərov
ANAR
(Azərbaycan dilində)

Kompüter tərtibatı: Mərifət Abbasova

Yığılmağa verilmişdir: 22.03.2004-cü il

Çapa imzalanmışdır: 02.04.2004-cü il

Uçot nəşriyyət vərəqi:

Tiraj: 250

«OKA Ofset»
Azərbaycan-Türkiyə
Nəşriyyat-Poliqrafiya Şirkəti
Tel.: (99412) 315176